

ВИХОВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ – НЕВІДКЛАДНЕ ЗАВДАННЯ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

© Сивак О., Дурач В., 2007

Розкрито теоретичні засади, практику виховання правової культури військовослужбовців, її вплив на удосконалення добору кадрів у Збройних силах України.

The article studies theoretical basis, the practice of law education of servicemen and its influence on improving the work of the staff in the Armed Forces of Ukraine.

Складні політичні процеси, які відбуваються в житті нашої країни і її Збройних сил, обумовлюють зростаючу потребу у підвищенні правової культури у всіх громадян України, зокрема військовослужбовців. Пов'язано це насамперед з непростими процесами формування правової держави – головного гаранта прав, свобод, честі і гідності громадян України.

Знання, чітке дотримання законів, нормативних, статутних вимог військовослужбовцями – одна з важливих передумов злагодженості, високої дисципліни і боєздатності військових колективів.

Розвиток української держави, ефективне вирішення проблем, які покладені на Збройні сили, консолідація українського суспільства, всіх верств населення навколо реалізації історичної можливості, віковичної мрії українського народу щодо створення власної держави, яка б займала гідне місце серед провідних держав світу, відповідає і захищає життєві інтереси як населення, так і окремої людини, неможливі без підняття ролі закону і права у суспільстві, Збройних силах України, без формування високої правової культури людини, яка б не тільки знала, але й дотримувалась своїх прав та обов'язків. Усе це повною мірою стосується і військовослужбовців. У той самий час доцільно зазначити, що дуже багато із них мають лише загальне уявлення про право, законодавство, ознайомлені тільки з їх основними принципами, добре засвоїли лише ті правові норми, які увійшли в звичку повсякденної поведінки та діяльності. Тому недостатня правова компетентність, низький рівень знань правових норм нерідко є причиною порушень законності в адміністративній діяльності командирів і начальників, військових посадових осіб. Усе це в сукупності сприяє деформованості правової свідомості особистості і виступає однією із безпосередніх причин правопорушень і злочинів.

Так, за наявною інформацією, тільки за період з серпня 2006 по лютий 2007 рр. у Сухопутних військах Збройних сил України за вчинення злочинів військовослужбовцями було порушено близько 30 кримінальних справ. Серед них найбільший відсоток становлять порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості; викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем; недбале ставлення до військової служби тощо.

Наведені статистичні дані свідчать про необхідність постійної дієвої роботи щодо забезпечення належного правопорядку у Збройних силах. Комплексною програмою профілактики правопорушень на 2007–2009 рр., яка затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 20.12.2006 р. визначено, що „...забезпечення правопорядку здійснюється шляхом виявлення винних

у вчиненні протиправних дій осіб та притягнення їх до передбаченої законом відповідальності, а також запровадження форм і методів профілактики правопорушень з метою усунення причин та запобігання виникненню умов, що сприяють їх вчиненню” [18]. Одним з основних завдань щодо профілактики правопорушень, визначених вказаною програмою, є підвищення рівня правової культури та освіти населення.

Ми говоримо про правову реформу в країні, формування правової держави, правове забезпечення процесів розбудови Збройних сил України. Зрозуміло, що успіхи в цій нелегкій праці великою мірою залежать від поваги до законів, юридичної освіченості людей, зрештою, від їх правової культури. Адже саме вона, на нашу думку, здатна забезпечити підпорядкування держави суспільству, політики – праву та моралі, побудувати відносини між громадянами та державою із визначеними правовими обов’язками.

Без поваги до особистості не може бути ні законності, ні справедливості. Тому в Конституції України людина розглядається як вища цінність суспільства. Людина прагне жити в упорядкованому, відрегульованому певними чинниками суспільстві. Здавна склалося чимало таких чинників: звичаї, традиції, релігія. З утворенням держави до них приєдналось і право, яке фіксує досягнення суспільного розвитку.

В основу права покладено принцип справедливості, який характеризує моральний зміст нормативного характеру правил поведінки людей в суспільстві, встановлених і забезпечених державою. Законодавство являє собою зовнішній вираз права, визначає рівень свободи людини, яка постійно вступає у правові відносини з іншими людьми, колективами, державою та суспільством загалом.

Питання про поняття правової культури вирішується у теоретичній літературі неоднозначно. Камінська В.І., Ратинов А.Р. під правовою культурою пропонують розуміти систему матеріалізованих та ідеальних елементів, які належать до сфери дії права та їх відображення у свідомості і поведінці людей. Відповідно до вищевказаного у правову культуру ними включаються такі „культурні складові”: право, правові відносини, правові установки, правосвідомість та правова поведінка (діяльність) [11, с. 43].

І.М. Кейзеров доповнює вже згадані „культурні складові”, які входять до правової культури, критерії політичної оцінки права та правової поведінки, правотворчу діяльність, правову науку [12, с. 13]. На думку О.Д. Бойкова, структурними елементами правової культури є право, правосвідомість, правова наука, правовідносини та правова поведінка [3, с. 19].

А.Ф. Гранін вважає, що структурними частинами правової культури є право, правосвідомість, правова установка, правова поведінка [7; с. 54].

Враховуючи принципи формування теорії правової культури В.П. Сальников доходить висновку про необхідність системного використання існуючих у правовій культурі досягнень. На його думку, правова культура є особливим соціальним явищем, яке може бути сприйняте як якісно-правовий стан і суспільства, і особистості, що підлягає теоретичному аналізу, структурованому за різними основами [20].

Як бачимо, дослідження визначень поняття „правова культура” повинні спиратися на знання історичних законів держави і права, завдяки чому з’являється можливість розглянути зміст поняття правової культури, синонімізуючи його від абстрактного до конкретного у єдності всіх сторін досліджуваного предмета. Правова культура слугує юридичному забезпеченню демократичного процесу нашого суспільства, демонтажу адміністративно-командної системи управління, ліквідації некомпетентності, розхлябаності, дезорганізації, зневаги до права, свавілля тощо. Недоліки у загальній та правовій культурі полягають у неповазі до особистості, бюрократизмі, зловживанні владою, формальній законслухняності, байдужості та безвідповідальності. Правова держава як механізм свободи, захисту честі та гідності особистості, засіб боротьби з негативними соціальними

явищами не буде “діяти”, якщо цей механізм погано відрегульований. Тобто, якщо не буде поставлена на належний рівень загальна, політична і, особливо, правова культура. Зокрема, культура влади та управління, культура законності, моральна культура, законослухняність населення тощо.

Значне місце у розгляді проблеми займає дослідження поняття правової культури у співвідношенні з більш загальними поняттями, передусім з такими, як право і культура. Існує також зв'язок поняття правової культури з вужчим поняттям культури законодавства та відомчої нормативної діяльності, культурою застосування правових норм, а також з поняттям правової пропаганди, оскільки остання певною мірою формує правову свідомість як елемент правової культури. Поняття правової культури необхідно відрізнити від поняття правової реальності (правової дійсності), яка характеризує реальне буття правової матерії, наявну дійсність усіх правових явищ, які існують в певному просторі і в певному відрізку часу [5, с. 83].

Тим самим поняттям правової реальності охоплюються усі правові явища і правові процеси, які реально існують у просторі і часі, зокрема і такі, що позбавлені властивості соціальної цінності.

З іншого боку, правова культура, на відміну від правової реальності, включає правові цінності, створені на попередніх етапах історичного розвитку держави і права. Тривалий час вивчався ідеальний аспект цього соціального явища, причому акцент робився передусім на правосвідомості, не надавалась оцінка реальному рівню правової культури, яка найчастіше зводилася до правосвідомості. Свідомість вчених засліплював “розвинутий соціалізм”, що наводив думку на “розвинуту правову культуру”. Такий підхід заважав реальній оцінці проблем, по суті маскував труднощі у правовій сфері суспільства.

Отже, правову культуру можна розглядати як одну із категорій загальнолюдських цінностей, як важливий результат загальнодемократичних, загальнокультурних надбань прогресивного людства. Вона стає невід'ємним компонентом цивілізованої і правової держави, яка визначає у своїй організації та діяльності право, яке підпорядковане цивільному суспільству і гарантує невідчужені права людини.

Отже, правова культура є основою правового виховання і поділяється на правову культуру суспільства і правову культуру особистості. Правову культуру суспільства потрібно розуміти у двох аспектах [5, с. 85]. Поняття правової культури у вузькому розумінні – це сума нагромаджених у ході історичного розвитку правових цінностей. У ширшому аспекті – це залежність права від загальної культури суспільства, рівня його моральності і ступінь відображення цієї культури у правовій системі суспільства. Вона орієнтована на загальнолюдські гуманістичні цінності, протистоїть юридичному нігілізму, вбирає в себе досягнення вітчизняної та світової цивілізації. Правова культура суспільства є умовою забезпечення свободи та безпеки особистості, прав людини, виступає гарантом її правової захищеності та громадської активності, “змушує” владу надати правовому статусу людини юридичну значущість, яка забезпечується законом та судом.

Існує прямий зв'язок правової культури суспільства з демократичними процесами у нашій країні. Реформи, які проводяться, повинні виражатися у відповідній системі законів. Причому законів, які були б авторитетними для цивілізованого суспільства, які б дійсно були ефективними і дієвими. Для цього законодавцям потрібно керуватися у своїй роботі моральними цінностями, що є важливою ознакою правової культури керівника. Процес будівництва правової держави включає в себе і формування відповідної правової культури військовослужбовців.

Розуміння правової культури суспільства, яка відображає рівень та характер прогресивних досягнень людства у правовій сфері стосовно суб'єктів правового регулювання, дає змогу глибше дослідити поняття правової культури особистості, зокрема особистості військовослужбовця. На перший погляд, поняття „культура особистості” ніби аналогічне поняттю „освіченість”. Однак освіченість відображає рівень знань, а культура – ще й здатність, уміння і навички їх

застосовувати. Отже, культура – ширше поняття, а це орієнтує нас на те, що правова культура особистості не зводиться лише до правових знань [16, с. 25].

Незнання законів – істотний недолік. Звичайно, одна тільки обізнаність в галузі чинного законодавства не здатна, як свідчить практика і спеціальні наукові дослідження, забезпечити високий рівень правосвідомості і правової культури загалом. Незнання законів зовсім не звільняє людину від відповідальності за їх порушення.

Необхідно підкреслити, що право відрізняється від правової культури тим, що воно діє незалежно від того, знає людина закони чи ні, тоді як правова культура вимагає від людини глибоких і різнобічних правових знань. Здебільшого люди, які свідомо здійснювали правопорушення, мали уявлення про те, що їх дії чи бездіяльність заборонені законом. У житті разом з тим ми не рідко зіштовхуємось з фактами, коли людина абсолютно впевнена в законності своїх дій, а насправді вони суперечать закону. Право пронизує усе життя суспільства і людини зокрема. Добре, якщо ми не тільки знаємо це, але й бачимо, відчуваємо постійно. Людина із недостатньо розвинутою правовою культурою, як правило, звертає увагу на найбільш “яскраві” випадки порушення закону, наприклад, злочини, а інші численні випадки ігнорування права залишаються нею непоміченими. У такому сприйнятті право постає у вигляді айсберга, меншу частину якого видно, а більша – захована за товщою води.

Людина, у якої вихована повага до закону, як правило, готова не тільки показувати приклад поведінки відповідно до норм суспільного життя, але й діяти, якщо потрібно, в інтересах захисту законності. Дотримується законів і наполягає на їх втіленні в життя не той, хто їх знає, а той, хто не може діяти інакше, як тільки відповідно до їх духу і букви. Використання законів в суспільних, неособистих інтересах реально тільки у тому випадку, якщо ці інтереси набувають сили мотиву, “штовхають” на здійснення відповідних вчинків.

У науковій літературі є різні визначення правової культури особистості військовослужбовців. На нашу думку, правова культура військовослужбовців – це сукупність набутих ними соціально значущих і корисних властивостей, які знаходять своє вираження в усіх сферах військової і повсякденної діяльності, що ґрунтується на знанні законодавства, статутів, повазі до них та їх правильному розумінні, дотриманні і застосуванні відповідно до передбачених законів і статутних норм.

На правову культуру військовослужбовця неоднозначний вплив здійснюють процеси духовної сфери суспільства, які мають правовий аспект. Це суперечності між:

- наявною і необхідною системами законодавства, яка б відображала потреби суспільного розвитку Збройних сил України, правового забезпечення особового складу;
- наявним рівнем правової культури суспільства і необхідним її рівнем, який мав би забезпечувати входження громадян у нову систему світоглядних, моральних цінностей;
- необхідністю мати таку правову культуру особистості, яка ґрунтуватиметься на високих морально-правових засадах, відповідній військовій дисципліні;
- розумінням високого громадянського обов’язку щодо всіх інститутів держави і негативними стереотипами відношення деякої частини людей до держави, її законів, Збройних сил [1, с. 45].

Правова культура військовослужбовця, на нашу думку, повинна знаходитись на досить високому рівні – рівні службовців важливого державного інституту, незважаючи на складність його специфіки. Він повинен знати й розуміти усі її складові, йти шляхом дотримання вимог правової культури і наставляти на цей шлях інших.

У змістовному плані правову культуру військовослужбовця можна розглянути як сукупність таких елементів, як правові знання, правові переконання і правомірна поведінка.

Правові знання розглядаються як знання законів, військових статутів, інших нормативних документів та джерел пізнання правової інформації. Правові знання є найголовнішим елементом

правової культури, адже без них неможливе існування інших елементів, більше того, без правових знань людині важко бути особистістю.

Залежно від рівня відповідності вимогам законодавства правові знання воїнів можна класифікувати за такими типами:

Перший. Правові знання воїнів безсистемні, воїни розуміють правові положення неглибоко, поверхнево, мають помилкове чи хибне уявлення про зміст деяких статей законів, статутів.

Другий. Формальні правові знання. Воїни у конкретній життєвій чи службовій ситуації не можуть застосовувати, використовувати певне правове положення для вирішення життєвих питань, існує багато недоліків їх правової підготовки.

Третій. Аналітичні правові знання. Для воїнів, які ними володіють, характерними є вміння аналізувати свої вчинки та вчинки товаришів, співвідносити їх характер і наслідки з вимогами положень законів і статутів, але вони пасивно відносяться до правової самоосвіти як засобу розширення правового світогляду.

Четвертий. Активні правові знання. Воїни керуються ними у своїх стосунках з товаришами, командирами. Вони позитивно відносяться до процесу поглиблення своїх правових знань, приймають правові рішення у складних, конфліктних ситуаціях.

П'ятий. Правові знання, які відповідають цьому рівню, виражаються в зразковій військовій дисципліні воїнів, сумлінному виконанні ними службових обов'язків, є прикладом підтримання статутного порядку [5, с. 33].

Варто підкреслити, що переростання правових знань у правові переконання є обов'язковим перехідним компонентом правової культури.

Правова переконаність функціонує в системі правової культури як механізм застосування правових норм як особистого способу правової орієнтації, поваги до закону, тобто існує переконання в його високій цінності для усіх членів суспільства, виражається в орієнтації цієї особистості на безумовну правомірну поведінку.

Щира повага до закону, як правило, ґрунтується на усвідомленому, раціонально аргументованому судженні, що закони, військові статuti необхідні, корисні, мають цінність для всього суспільства, Збройних сил, кожного воїна, і у разі розходження суджень необхідно діяти згідно з законом. Це повага до законів, статутів у вузькому, спеціальному сенсі (як до нормативного акта вищого представницького органу) і в широкому (як до будь-якого нормативно-правового акта). Тут йдеться про повагу до усіх державно-правових явищ: до підсилення дії юридичних актів, до органів держави і посадових осіб, до їх діяльності по виданню, застосуванню, реалізації, охороні юридичних норм; до будь-яких суб'єктивних прав і обов'язків, законності і правопорядку, до соціально схвалених поглядів і почуттів усіх учасників правового спілкування.

Існування правових переконань неможливе без сформованих ціннісно-правових орієнтацій, які виробляються в процесі переживання, безпосереднього реагування людини на правові інститути на ґрунті того, наскільки вони необхідні, корисні для її життя, соціальних обов'язків, які вона виконує; без розуміння як службової цінності закону, так і врахування його загальної цінності, що виключає будь-які відступлення від закону [13, с. 49].

Мораль впливає на все суспільство, на кожную людину зокрема. Саме право знаходиться під значним впливом моралі. Воно не може розвиватися поза моральними категоріями гуманізму і соціальної справедливості, честі, добра, людської гідності, свободи і відповідальності. Органічне включення цих моральних ідеалів і принципів до правової культури означає підвищення її моральної цінності.

Знання права в поєднанні з дотриманням норм моралі створює умови для активної соціально-правової діяльності військовослужбовців, що є необхідною умовою розбудови Збройних сил України.

Надзвичайно важливим чинником, який кардинально впливає на рівень правової культури військовослужбовця, є військова дисципліна, його відношення до виконання військових обов'язків. Військова дисципліна – це бездоганне і неухильне дотримання усіма військовослужбовцями порядку і правил, визначених військовими статутами та іншими законами України.

Правова культура як один із найважливіших компонентів загальної культури повинна бути притаманна кожному військовослужбовцю Збройних сил України, адже норми права утворюють принципи військового будівництва, регулюють військові відносини, взаємодію у військах, проблеми комплектування армії, навчання і виховання воїнів тощо.

Тільки за допомогою високого рівня правової культури, опираючись на тверді знання правових норм, можна досягнути дисциплінованості, налагодити чітке несення служби особовим складом і забезпечити боєготовність військових підрозділів та частин. Правова культура в концентрованому вигляді повинна поєднувати в собі правові знання, погляди і спрямованість індивіда, його правову активність, вміння оцінювати свої і чужі вчинки з точки зору чинного законодавства, обираючи для досягнення намічених цілей виключно законні шляхи та засоби. У зв'язку з вищевикладеним постає необхідність підкреслити, що створення умов, які максимально сприяють набуттю військовослужбовцями правових знань, перетворенню їх у переконання, забезпечення умілого їх застосування в процесі службової діяльності, тобто іншими словами, умов, що сприятимуть формуванню високого рівня правової культури – є невідкладним завданням кадрової політики у Збройних силах України.

1. Аграновская Е.В. *Правовая культура и обеспечение прав человека.* – М., 1988. – 85 с. 2. Азархин А.Л. *Мировоззрение и эстетическое развитие личности.* – К.: Наук. думка, 1990. – 185 с. 3. Бойков А.Д. *Научная разработка теории и методики правового воспитания // Вопросы борьбы с преступностью.* – М., 1974. – 78 с. 4. Бойков А.Д. *О состоянии и задачах научных исследований проблем правосознания и правового воспитания // Вопросы эффективности правового воспитания.* – М., 1977. – 145 с. 5. Гаврюшенко П.И. *Организация правового обучения и воспитания личного состава Вооруженных сил Российской Федерации // Право в Вооруженных Силах.* – 2003. – № 12. – 96 с. 6. Гошовська В.А. *Актуальні питання гуманітарної та соціальної політики в Збройних силах України // Наука і оборона.* – 2004. – №2. 7. Гранин А.Ф. *Правовая культура и правовой прогресс // Административно-правовые аспекты правового воспитания личного состава органов внутренних дел.* – К., 1984. – 214 с. 8. Долгова А.И. *Эффективность правового воспитания и проблемы оценки. Вопросы борьбы с преступностью.* – М., 1978. – 111 с. 9. Эрастов Н.П. *Психолого-педагогические основы лекторской деятельности.* – М.: Знание, 1987. – 30 с. 10. Жалинский А.Е. *Правовая культура и ее значение в сфере борьбы с преступностью // Правовая культура молодежи и формирование правомерного поведения.* – М., 1985. – 206 с. 11. Каминская В.И., Ратынов А.Р. *Правосознание как элемент правовой культуры // Правовая культура и вопросы правового воспитания.* – М., 1974. – 97 с. 12. Кейзеров И.М. *Политическая и правовая культура. Методологические проблемы.* – М., 1983. – 45 с. 13. Козюбра Н.И., Оксамытный В.В., Рабинович П.М. *Правовое воспитание.* – К., 1985. – 167 с. 14. Копейчиков В.В. *Правова культура. Правознавство.* – К., 2002. – 180 с. 15. Лапченко А.М. *Культура як соціальне явище.* – Львів, 2002. – 120 с. 16. Ломтев С.П. *О структуре и понятии правовой культуры // Правовая культура молодежи и формирование правового поведения.* – М., 1985. – С. 23–56. 17. “Про національну програму правової освіти населення”. Указ Президента України від 18.10.2001 р. № 992/2001. 18. “Про затвердження Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007–2009 роки”. Постанова Кабінету Міністрів України від 20.12.2007 року № 1767. 19. “Про організацію правової підготовки у Міністерстві оборони України та Збройних силах України”. Наказ Міністра оборони України від 24.02.2006 року № 117. 20. Сальников В.П. *Зміцнення військової дисципліни неможливе без подальшого розвитку системи виховання // Народна Армія.* – 6 травня 1999 р.